

UOT 341.9**DÖVLƏT KİMİ TANINMAYAN QURUMLARIN
“HÜQUQU”NUN TƏTBİQİ****Ə.Q.MƏMMƏDOV**
Bakı Dövlət Universiteti
elizade.memmedov@mail.ru

Məqalədə tanınmayan qurumların “hüququ”nun tətbiqi məsələlərindən bəhs olunur. Bununla bağlı mövcud hüquq doktrinası və məhkəmə təcrübəsi təhlil edilir. Təhlil əsasında mövcud olan yanaşmaların nəzəri və təcrübi baxımdan istifadə edilməsi imkanları müəyyən edilir. Nəticə olaraq qeyd edilir ki, beynəlxalq hüquq qaydasını pozmaqla, xüsusilə təcavüzün nəticəsində yaranan qurumların “hüququ” tətbiq edilə bilməz və onların hüquqi aktları tanına bilməz. Bu halda məhkəmə ümumi qayda haqqında qeyd-şərt etməklə, öz hüququnu tətbiq edə bilər. Xüsusi münasibətlər sferasına aid olan və bir qayda olaraq şəxslərin hüquqi statusuna (hüquq qabiliyyəti, ailə, vərəsəlik və s.) aid hüquqi aktların tanınması isə məhkəmənin mənsub olduğu dövlətin beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri çərçivəsində və beynəlxalq hüquq normaları əsasında həyata keçirilir.

Açar sözlər: tanıma, tanınmayan qurumlar, hüququn tətbiqi, xarici hüquq, ümumi qayda haqqında qeyd-şərt.

Beynəlxalq xüsusi hüquqla tənzimlənən münasibətlərin əsas xüsusiyyəti, onun bir neçə dövlətin milli hüquq sistemi ilə əlaqəli olmasıdır. Bu əlaqə müvafiq milli hüquq sistemləri arasında kolliziyaların yaranmasını şərtləndirir ki, həmin kolliziyaların həllində xarici hüququn tətbiq edilməsi zərurəti yaranır. Xarici hüququn tətbiqi bir sıra nəzəri və təcrübi problemlərin meydana çıxması ilə müşayiət olunur. Belə problemlərdən biri də dövlət kimi tanınmayan qurumların “hüququnun” tətbiq edilməsidir. Biz məqalədə məhz bu problemi təhlil etməyə çalışacağıq. İlk olaraq dövlət kimi tanınmayan qurumların “hüququ” tətbiq edilə bilər? sualının cavablandırılması istiqamətində nəzəri və təcrübi baxımdan əhəmiyyətli olan bəzi məqamları qeyd etmək lazımdır.

Əvvəla, münasibətin bir neçə dövlətin milli hüquq sistemi ilə əlaqəli olması, hüquq nəzəriyyəsi üçün əhəmiyyətli olan bir münasibətlərin, “milli hüquq sistemlərarası beynəlxalq münasibətlərin” [13, s.7-9] yaranmasını şərtləndirir. Əlbəttə, bu münasibətlər müəyyən özünəməxsus xüsusiyyətlərə

malikdir: 1) qarşılıqlı əlaqədə olan milli hüquq sistemləri arasında kolliziyalar yaranır; 2) bu kolliziyaların həllində xarici hüququn tətbiq edilməsi zərurəti yaranır. Sonuncu zərurətin hüquqi əsası qismində kolliziya norması çıxış edir. Belə ki, kolliziya norması konkret xüsusi münasibətin tənzimlənməsi istiqamətində xarici hüququ səlahiyyətləndirməklə, ona başqa dövlətin ərazisində tətbiq olunmaq imkanı, başqa sözlə, “ərazidənkənarlıq” [10, s.245-246] statusu verir. Hüquqi əsas qismində kolliziya norması ilə bağlı iki əlamət nəzərə alınmalıdır: a) bu normalar həm milli qanunvericilikdə (məsələn, “Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında” 2000-ci il Qanunu), həm də beynəlxalq müqavilələrdə (məsələn, hüquqi yardım haqqında) təsbit oluna bilər; b) beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunan kolliziya norması əsasında xarici hüququn tətbiqi daha az problemlərlə müşayiət olunur; c) yalnız ikitərəfli kolliziya normaları bu xüsusiyyətə malikdir. Yəni birmənalı olaraq məhkəmənin hüququnun (*lex fori*) tətbiqini nəzərdə tutan birtərəfli kolliziya normasından fərqli olaraq, ikitərəfli kolliziya norması tətbiq ediləcək səlahiyyətli hüququn seçilməsi meyarını təsbit edir.

İkincisi, kolliziya norması əsasında milli hüquq sistemlərinin beynəlxalq qarşılıqlı əlaqəsi baş verir. Bu qarşılıqlı əlaqə əsasən iki formada təzahür edir [13, s.66-71]: a) xarici hüququn tətbiq edilməsi; b) xarici hüquq əsasında əldə edilən subyektiv hüquqların tanınması. Əslində xarici hüququn tətbiq edilməsi məsələsində dövlətlərin qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsi fərqli mövqedən çıxış edir. Bu mövqeləri iki qrupa ayırmaq olar. Birinci qrupa anqlo-sakson hüquq ailəsinə aid olan dövlətlər daxildir. Bu qrupun xarici hüququn tətbiqinə aid yanaşmasına görə, məhkəmə xarici hüququ hüquq olaraq deyil, işin həlli üçün əhəmiyyətli olan hüquqi fakt olaraq qəbul edir [16, s.149-150]. Bu halda məhkəmə xarici hüquq əsasında əldə edilən subyektiv hüquqları tanıyır, onların müdafiəsini *lex fori* əsasında həyata keçirir. Məhkəmənin bu yanaşması “beynəlxalq nəzakət” (Quber), “hüququn lokallaşdırılması” (Kuk və Lorens) və “əldə edilmiş hüquq” (Bill) nəzəriyyələrinə söykənir [8, s.483]. Başqa sözlə, bu qrupa aid dövlətlərdə beynəlxalq qarşılıqlı əlaqənin “xarici hüquq əsasında əldə edilən subyektiv hüquqların tanınması” formasından istifadə edilir. İkinci qrupa daxil olan dövlətlərdə qəbul edilən yanaşmaya görə, xarici hüquq xarici dövlətin məhkəməsi tərəfindən necə tətbiq edilirsə, elə o qaydada da məhkəmə tərəfindən tətbiq edilməlidir [1, s.188]. Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında 2000-ci il Qanununun [18] 2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, xarici hüququn tətbiqi zamanı məhkəmə bu hüquq normalarının məzmununu müvafiq ölkədə onların rəsmi təfsirinə və tətbiqi praktikasına uyğun olaraq müəyyən etmək üçün bütün zəruri tədbirləri görməyə borcludur. Lakin görülən tədbirlər nəticə vermədiyi halda məhkəmə öz hüququnu (*lex fori*) tətbiq edir. Başqa sözlə, bu yanaşmada beynəlxalq qarşılıqlı əlaqə

“xarici hüququn tətbiqi” formasında baş verir. Amma xarici hüquq əsasında əldə edilən subyektiv hüquqların tanınması formasından da istifadə edilir.

Üçüncüsü, kolliziya normasının istinad etdiyi xarici hüquq, tətbiq edən məhkəmənin mənsub olduğu dövlətin qanunvericiliyi əsasında tətbiq edilir. Yəni xarici hüququn tətbiqi və ya onun əsasında əldə edilən subyektiv hüquqların tanınması məhkəmənin qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olmalıdır. Bu tələbləri (məsələn, ümumi qaydanı (*ordre public*) və imperativ normaları) pozan xarici hüquq tətbiq edilmir. Onun əvəzinə məhkəmənin hüququ (*lex fori*) tətbiq edilir. Bu halda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi üçün xarakterik olan aşağıdakı məqamlar nəzərə alınmalıdır: a) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tərkib hissəsidir (Konstitusiya, m.148.II); b) Konstitusiya və referendumla qəbul edilən aktlar Azərbaycan Respublikasının ümumi qaydasını (*ordre public*) təşkil edir. “Beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi üzərində qurulan” [2, s.154] Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına [19] müvafiq olaraq, dövlətdaxili ümumi qayda dövlətin beynəlxalq öhdəlikləri nəzərə alınmaqla müəyyən olunur. Bu baxımdan Konstitusiyanın 10-cu maddəsinə uyğun olaraq, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsipləri də Azərbaycan Respublikasının ümumi qaydasına (*ordre public*) daxildir. Bunun əhəmiyyətini aşağıdakılarla izah etmək olar: a) bu prinsiplər Azərbaycan Respublikasının ümumi qaydası ilə beynəlxalq hüquq qaydasını yaxın edir. Çünki beynəlxalq hüquq qaydasının əsasını da *jus cogens* xarakterli bu prinsiplər təşkil edir; b) Azərbaycan Respublikasının məhkəməsi bu prinsiplərin də daxil olduğu ümumi qaydasına zidd olan hər hansı xarici hüququn tətbiqindən imtina edə bilər.

Dördüncüsü, “xarici hüquq” termini müvafiq dövlətdə mövcud olan hüquq sistemini, o cümlədən həmin dövlətdə olan inzibati-ərazi vahidlərinin hüququnu da ehtiva edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bir qayda olaraq federativ quruluşlu dövlətlər üçün xarakterik olan xüsusiyyətə görə, tətbiq edilən xarici hüquq qismində dövlətin müvafiq inzibati-ərazi vahidinin hüququ çıxış edir (“Müqavilə öhdəliklərinə tətbiq edilən hüquq haqqında” 1980-ci il Avropa Konvensiyası, m.19). “Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında” 2000-ci il Qanununun 6-cı maddəsinə müvafiq olaraq, bir neçə hüquq sisteminin qüvvədə olduğu dövlətin hüququnun tətbiq ediləcəyi hallarda, bu dövlətin hüququ həmin hüquq sistemlərindən hansının tətbiq olunacağını müəyyən edir.

Hüquq doktrinasında qəbul edildiyi kimi, “tanınma, bir dövlətin başqa bir dövləti beynəlxalq hüququn subyektinə kimi nəzərdən keçirməsini və onunla rəsmi münasibətlər qurmağa hazır olmasını bəyan edən birtərəfli aktdır” [3, s.50]. Mövcud olan qurumun dövlət kimi tanınması beynəlxalq ümumi hüququn fəaliyyət sferasına aid olsa da, yuxarıda qeyd olunan xü-

susiyətlərə əsaslanaraq, belə bir ilkin nəticəyə gəlmək olar ki, həmin qurumun “hüququ”nun tətbiqi beynəlxalq xüsusi hüquqa aid olan bir məsələdir. Hüquq doktrinası və məhkəmə təcrübəsinə əsasən, bu məsələ ilə bağlı üç yanaşmanı qeyd etmək olar.

Birinci yanaşma, hüquq ədəbiyyatında bir sıra çatışmazlığın olması qeyd olunan [3, s.51] tanınmanın konstitutiv (təsdiqləyici) nəzəriyyəsinə əsaslanır. Bu yanaşmaya görə, tanınma müvafiq qurumu beynəlxalq hüquq subyekti edir. Yalnız beynəlxalq hüquq subyektliyi diplomatik yolla tanınan dövlətin hüququ məhkəmə tərəfindən tətbiq edilə bilər. Yəni “xarici qanunvericiliyin tətbiqi həmin xarici dövlətin tanınmasından asılıdır” [1, s.185]. Dövlət kimi tanınmayan qurum hüquqi cəhətdən mövcud olmadığına görə onun “hüququ” da başqa dövlətin ərazisində tətbiq olunmur. Qeyd edək ki, bu yanaşmaya əsaslanan bir çox məhkəmə qərarları məlumdur. Məhkəmə təcrübəsinə nəzər salsaq, keçmiş SSRİ-yə münasibətdə (məsələn, Macarıstan Kral Məhkəməsinin 1925-ci il qərarı, boşanma ilə bağlı Rodeziya Məhkəməsinin qərarının tanınmasına dair İngilis məhkəməsinin 1971-ci il qərarını, Odessa Apellyasiya Məhkəməsinin 18 iyul 2006-cı il tarixli qərarını nümunə kimi göstərmək olar. Tanınma haqqında əsas nəzəriyyələrin müqayisəsi təsdiq edir ki, müasir beynəlxalq hüquqda konstitutiv nəzəriyyəyə aid əsaslar güclənməkdədir [7, s. 6].

İkinci yanaşmaya müvafiq olaraq xarici hüququn tətbiq edilməsi milli hüquq çərçivəsində və beynəlxalq hüququn ümumtanınmış normalarına müvafiq həyata keçirilir. Tanınmanın deklarativ (bəyanedic) nəzəriyyəsinə əsaslanan bu yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xarici hüququn tətbiqi, həmin xarici qurumun tanınmasından asılı edilməməlidir. Yəni bu halda yeganə hüquqi əsas olan milli kolliziya normalarında tanınmamış qurumun “hüququ”nun tətbiqinə dair hər hansı məhdudiyət nəzərdə tutulmur. Həmçinin müasir beynəlxalq hüquqda da tanınmamış quruma münasibətdə heç bir ayrı-seçkilik halları mövcud deyildir. Bu amillər kontekstində istinad edilən hər hansı xarici hüquq tətbiq edilməlidir [11, s.178]. Digər tərəfdən, “xarici dövlətin hüququ, həmin dövlətin tanınmasına qədər yaranır. Məhkəmə xarici hüququ tətbiq etməklə tanıma aktını yerinə yetirmir, çünki o müvafiq xarici dövlətlə münasibətlərə girmir” [15, c.123]. “Beynəlxalq xüsusi hüquq baxımından, tanınmadan asılı olmayaraq tətbiq edilməli olan xarici hüquq müvafiq münasibətləri real olaraq tənzimləyirsə, tətbiq edilməlidir” [10, s.231].

Müasir beynəlxalq hüquqda üstünlük təşkil edən *üçüncü yanaşmaya* əsasən, beynəlxalq hüquq baxımından müvafiq qurum dövlət kimi tanınmasa belə, onun ərazisində fəaliyyət göstərən orqanların qəbul etdiyi aktların tanınması qadağan edilmir. Bu yanaşma insan hüquqlarının müdafiəsi zərurətindən çıxış edir və daha çox ədəbiyyatda qeyd olunan integrativ nəzə-

riyyəni [5, s.10] ifadə edir. Yəni belə tanınmanın olmaması halında, həmin aktın aid olduğu fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni maraqları pozulmuş olur. Ədəbiyyatda mövcud olan və beynəlxalq təcrübəyə əsasən, “tanınmayan qurumun” beynəlxalq səviyyədə qəbul edilməməsi, bu cür qurumun orqanlarının qəbul etdiyi bəzi (*xüsusi münasibətlər sferasına aid olan*) aktların da digər dövlət tərəfindən tanınmamasını ehtiva etmir. Məhkəmə təcrübəsində bu hal *ad hoc* tanıma kimi də qəbul edilir. Məsələn, “Karl Tseyss” işi üzrə ingilis Birinci instansiya məhkəməsinin qəbul etdiyi 1964-cü il qərarında və Lordlar Palatasının 1967-ci il qərarında qeyd olunur ki, Almaniya Demokratik Respublikası *de facto* və *de jure* Böyük Britaniya tərəfindən tanınmasa da, ingilis məhkəmələri Almaniya Demokratik Respublikasında qəbul edilən aktları etibarsız hesab etməməlidir [6, s.43-44]. Digər bir nümunə qismində Moskva dairə Federal Arbitraj Məhkəməsinin 8 iyul 2005-ci il tarixli (KQ-A40/5612-0 sayılı iş) qərarını göstərmək olar. Həmin qərarla Dnestryanı Respublikasında qeydiyyatdan keçən müəssisənin baxılan iş üzrə *ad hoc* hüquqi şəxs olaraq qəbul edilməsi müəyyən edilmişdir. Bu hala beynəlxalq məhkəmə təcrübəsində də rast gəlmək olar. Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qəbul etdiyi bir çox qərarlarda (məsələn, *Loizidu Türkiyəyə qarşı* 18 dekabr 1996-cı il Qərarı; *Kipr Türkiyəyə qarşı* 10 may 2001-ci il Qərarı) qeyd olunur ki, analoji hallarda beynəlxalq hüquq bəzi hüquqi aktları və hərəkətləri, məsələn, doğumun, ölümün və nikahın qeydiyyatını qanuni hesab edir. Bu zaman Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi “*BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1970-ci il (276) Qətnaməsinə baxmayaraq Cənubi Afrikanın Namibiyaya müdaxiləsinin davam etməsinin hüquqi nəticələri haqqında*” BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin 1971-ci il tarixli məsləhətçi rəyinə istinad edir. Bu rəyde ifadə olunan mövqeyə görə, *de facto* mövcud olan tanınmayan qurumların həyata keçirdiyi tədbirlərin qanunsuz və ya etibarsız hesab edilməsi, doğum aktları, ölüm və nikahın qeydiyyatı aktlarına şamil edilməməlidir [9].

Hansı yanaşma daha düzgündür sualına cavab vermək istiqamətində müasir dövrdə daha geniş tətbiq edilən sonuncu yanaşmanın müddəalarını təhlil etmək lazımdır. Əvvəla, konstitutiv nəzəriyyənin keçmişdə qalması fikrinə gəldikdə, bu heç də belə deyil. Belə ki, istər milli səviyyədə qəbul edilən məhkəmə qərarları (məsələn, Odessa Apellyasiya Məhkəməsinin 2006-cı il qərarı), istərsə də beynəlxalq səviyyədə, məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin son illərdə qəbul etdiyi qərarları (*Loizidu Türkiyəyə qarşı* 1996-cı il qərarı, *Çiraqov və digərləri Ermənistanla qarşı* 2015-ci il qərarı) heç də bu nəzəriyyənin keçmişdə qaldığını göstərmir. Beynəlxalq hüququn kollektiv iradəyə əsaslanması faktı özlüyündə yeni yaranmış qurumun digər dövlətlər tərəfindən tanınmasını şərtləndirir, hansı ki, bunsuz beynəlxalq münasibətlərdə iştirak etmək və iradə ifadə etmək qeyri-müm-

kündür. Yeni qurumun beynəlxalq hüququn tam hüquqlu subyekti olması, beynəlxalq birliyin, mövcud olan dövlətlərin iradə və razılığına görə müəyyən edilir [17]. Belə ki, subyekt olmaq üçün beynəlxalq hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinin olması zəruridir. Hüquq qabiliyyəti beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilən hüquq və vəzifələrə malik olmaq qabiliyyətidirsə, fəaliyyət qabiliyyəti konkret beynəlxalq münasibətlərdə faktiki olaraq iştirak edə bilmək qabiliyyətidir. Sonuncu isə beynəlxalq birliyin tanınması olmadan qeyri-mümkündür. Abxaziya, Cənubi Osetiya və s. təcrübəsinə əsasən, müvafiq qurumun bir (məsələn, Rusiya Federasiyası) və ya bir neçə dövlət tərəfindən tanınması və ya həmin qurumun hər hansı bir dövlətlə münasibət qurması faktı tam əsas ola bilməz. Məsələn, Ermənistan Respublikası keçmiş qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nı tanımasa da, onunla iki Saziş imzalamışdır. Həmin sazişlər qeyd olunan qurumun hüquqi statusunda hər hansı dəyişiklik etmir. Əvvəla, qeyd olunan sazişlərdə qondarma qurumun beynəlxalq səviyyədə tanınmaması vurğulanır (Pasport sisteminin təşkili haqqında 24 fevral 1999-cu il Müqaviləsi, m.1) və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin *Çıraqov və digərləri Ermənistan qarşı* iş üzrə 2015-ci il qərarında da buna istinad olunur. *İkincisi*, qeyd olunan qurumun yaranması Ermənistan Respublikasının birbaşa təcavüzünün nəticəsi olduğu üçün mövcud münasibətlər, təcavüzkar və onun öz yurisdiksiyasında olan bir ərazi vahidi arasında olan münasibət kimi qəbul edilməlidir.

İkincisi, deklorativ nəzəriyyə də beynəlxalq hüquqa uyğun yaranan qurumları nəzərdə tutur. Yəni beynəlxalq hüququn imperativ normalarına zidd olaraq yaranan qurumların tanınması müzakirə mövzusu ola bilməz. Bu, xüsusilə bu və ya digər dövlətin təcavüzünün nəticəsi olaraq yaranan qurumlara aiddir. Məsələn, keçmiş qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası” məhz Ermənistan Respublikasının birbaşa təcavüzünün nəticəsidir. Bu kontekstdə Dağlıq Qarabağın SSRİ dövründə Muxtar Vilayət statusuna malik olması faktına əsaslanmaq olmaz. Çünki, qeyd olunan Muxtar Vilayətin yaranması da Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı nəticəsində yarıdılmışdır. Deklorativ tanımanın təcavüz nəticəsində yaranan qurumlara şamil edilməməsi beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlərdə də öz əksini tapır. Məsələn, Avropa Birlikləri tərəfindən 16 dekabr 1991-ci il tarixində qəbul edilən “Şərqi Avropa və SSRİ-də yeni yaranmış dövlətlərin tanınmasının rəhbər prinsiplərinə dair” Bəyannaməyə əsasən, Birliyin üzv dövlətləri təcavüz nəticəsində yaranmış dövlətləri tanımamaq öhdəliyi götürürlər. BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin 1971-ci il tarixli məsləhətçi rəyinə müvafiq olaraq, təcavüzün birbaşa nəticəsi olan “qurum” adından edilən hər hansı tədbir, qeyd olunan istisnalar nəzərə alınmaqla qanunsuz və ya etibarsız hesab edilir. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, mövcud olmuş və mövcud olan tanınmayan qurumların yaranması şəraiti fərqli olduğu üçün

onların hər biri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olmaqla bir-birindən fərqlənir. Bu baxımdan keçmişdə SSRİ-yə və ya Almaniya Demokratik Respublikasına münasibətdə mövcud olan nəzəri fikirləri və məhkəmə təcrübəsini avtomatik olaraq bütün tanınmaq üçün iddialı olan qurumlara şamil etmək olmaz.

Üçüncüsü, məhkəmə təcrübəsindən də görüldüyü kimi, tanınmayan qurumun “hüququ”nun tətbiqi: a) bir qayda olaraq bu “hüquq” əsasında əldə edilən subyektiv hüquqların tanınması formasında baş verir; b) bu tanıma şəxslərin hüquqi statusuna aid olan məsələləri: fəaliyyət qabiliyyəti, peşə fəaliyyəti, nikahın bağlanması və ya pozulması, şəxsin ölməsi və s. əhatə edir. Bu məsələdə məhkəmələrin daha çox istinad etdiyi BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin məsləhətçi rəyində “tanınmalı tədbirlərin” konkret siyahısı verilir. Bu tədbirlərə konkret olaraq doğum aktları, ölüm və nikahın qeydiyyatı aktları aid edilir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, məhkəmə və digər orqanların qərarları buraya daxil deyildir. Daxil olsa belə, mahiyyəti dəyişmir. Qeyd olunan aktlarla bağlı istisnaya yol verilməsi isə insan hüquqları ilə bağlı minimum standartlara riayət edilməsi öhdəliyindən irəli gəlir. İnsan hüquqlarının müdafiəsi müstəvisində insanın hər hansı hüquq çərçivəsində malik olduğu hüquqi status, digər hüquq sistemində ləğv edilə bilməz. Bu standartlara uyğun olaraq, yaşamaq hüququ müstəvisində hər hansı şəxsin harada olmasından asılı olmayaraq hüquq subyektivliyinə malik olmaq, nikaha daxil olmaq və ya nikahı pozmaq hüquqları məhdudlaşdırılmamalıdır. Hesab etmək olar ki, bu aktların digər dövlətlərdə qəbul edilməsi hallarında, qeyd olunan aktlar tanınmayan qurumun orqanları tərəfindən verilsə belə, bu həmin qurumun tanınması olaraq dəyərləndirilməməlidir. Bunu həmin dövlətin insan hüquqlarının qorunması istiqamətində üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklərə riayət etmək vəzifəsi ilə əsaslandırmaq olar. Yəni hər hansı dövlətdə fiziki şəxsin hüquqi statusu ilə bağlı aktın etibarlı hesab edilməsi, beynəlxalq hüququn ümumi qaydasına daxil olan insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipinə, dövlətin insan hüquqları sahəsində iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilələrlə əsaslanır. Bu müstəvidə Azərbaycan Respublikasına münasibətdə bunun edilməsi Konstitusiyani 12.II-ci maddəsinin müddəalarına əsaslanır.

Dördüncüsü, xarici hüququn tətbiq edilməsinin əsasını təşkil edən kolliziya normaları “tanınmayan qurumun “hüququ”nun tətbiq edilməsi ilə bağlı hər hansı məhdudiyət müəyyən etməsə” [11, s.178] də, onların istinadının nəticəsi, xarici hüququ tətbiq edən məhkəmənin ümumi qaydasına (*ordre public*) zidd olduqda, tətbiq edilmir. Bu cəhətdən ümumi qayda kolliziya normasının istinadını dəqiqləşdirir. Yəni xarici hüququn tətbiq edilməməsi üçün edilən “qeyd-şərt hər bir kolliziya normasının tərkib hissəsini təşkil edir və ayrı təsbit olunmasına baxmayaraq, sonuncunun tərkib hissəsi

olaraq tətbiq etmək lazımdır” [12, s. 11]. Bu xüsusiyyət beynəlxalq müqavilələrdə də təsbit olunan kolliziya normaları üçün də xarakterikdir. Qeyd edək ki, ümumi qayda ilə bağlı müddəalar milli qanunvericiliklə yanaşı, beynəlxalq müqavilələrdə (məsələn, “Müqavilə öhdəliklərinə tətbiq edilən hüquq haqqında” 1980-ci il Roma Konvensiyası, m.16; “Vəsiyyətnamənin formasına tətbiq olunan hüquq haqqında” 1961-ci il Haaqa Konvensiyası, m.7; “Xarici hüquqla bağlı məlumatlar haqqında” 1968-ci il London Konvensiyasında, m.11; “Xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası haqqında 1958-ci il Nyu-York Konvensiyası, m.4) də nəzərdə tutulur. Beləliklə, kolliziya normasının istinadına müvafiq olaraq, tanınmayan qurumun “hüququ” tətbiq edilməlidirsə, bu onu tətbiq edən orqanın mənsub olduğu dövlətin ümumi qaydasına zidd olması səbəbindən tətbiq edilməyəcək və ya onun əsasında əldə edilmiş subyektiv hüquqlar, hüquqi hərəkətlər və aktlar tanınmayacaq. Məhkəmə təcrübəsində (məsələn, “*CEF New Asia Company Ltd. v. Wong Kwong Yiu, John*” işi üzrə Honkonq Apellyasiya Məhkəməsinin 8 iyun 1999-cu il tarixli qərarı) və tanınmış hakimlərin fikirlərində də *de facto* mövcud olan, amma tanınmayan qurumların hüquqi aktlarının məhkəmənin mənsub olduğu dövlətin ümumi qaydasını pozması bir zəruri şərt olaraq müəyyən edilir. Hərçənd hüquq ədəbiyyatında bunun əksini söyləyən fikirlər də vardır [14, c.29].

Göründüyü kimi, məhkəmə (və ya digər orqan) bu zaman ilk olaraq öz dövlətinin ümumi qaydasını nəzərə alacaq. Baxmayaraq ki, ümumi qayda haqqında qeyd-şərtin tətbiqi beynəlxalq müqavilədə nəzərdə tutulsun. Ergin Nomerin qeyd etdiyi kimi “Türk hakimi prinsipə yalnız öz ölkəsinin ümumi qaydasını diqqətə ala bilər. Xarici hüququn ümumi qaydası türk hakimini heç bir şəkildə maraqlandırmaz” [4, s.180]. Məhkəmə xarici dövlətin ümumi qaydasına əsaslanırsa bilərmə? Əlbəttə, belə bir halın olması ehtimal oluna bilər. Tətbiq ediləcək xarici hüququn məzmununu müəyyən edən məhkəmə iki halda xarici hüququn ümumi qaydasını nəzərə almaq qərarına gələ bilər. *Birinci halda* məhkəmə hesab edə bilər ki, kolliziya norması xarici hüquqa göndəriş edərək həm də onun ümumi qaydasını nəzərdə tutan normalarına da istinad edir və belə normaların nəzərə alınması məhkəmənin qərarını əsaslandırması üçün sərfəlidir. *İkinci halda* məhkəmə hesab edə bilər ki, xarici hüququn ümumi qaydaya zidd hesab etdiyi hal, *lex fori*-yə görə də ümumi qaydaya ziddir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının məhkəməsi Abxaziya və ya Cənubi Osetiyanın “hüququ”nun tətbiqi halı ilə rastlaşdığı zaman, bu qurumların yaranmasının Gürcüstan Respublikasının Konstitusiyasını, ümumi qaydasını pozmasını əsas götürərək, qeyd olunan qurumların “hüququ”nun tətbiqindən imtina etməlidir.

Hesab etmək olar ki, xarici hüququn tətbiq edilib və ya edilməməsi bilavasitə tətbiq orqanının (məhkəmənin) qərarından asılıdır. Bu kontekstdə

“məhkəmə xarici hüququ tətbiq edərkən, tanıma aktını həyata keçirmir, çünki o, müvafiq xarici dövlətlə münasibətlərə daxil olmur” fikri [15, c.123] birmənalı qəbul edilə bilməz. Düzdür, məhkəmə tanınmayan qurumda əldə edilən subyektiv hüquqları tanısa belə, siyasi və ya hüquqi anlamda hər hansı tanıma aktı həyata keçirmir. Bu baxımdan məhkəmənin hərəkətinin *ad hoc* tanınma kimi dəyərləndirilməsi də düzgün deyildir. Çünki bu halda məhkəmə, yuxarıda qeyd etdiyimiz ki, tanınmayan qurumun “hüququ”na deyil, mənsub olduğu dövlətin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinə uyğun hərəkət edir. Yəni *ex officio* xarici hüququ tətbiq etməli olan məhkəmə dövlətinin üzərinə götürdüğü beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri yerinə yetirir. Bu öhdəliklər isə, “Müqavilələr hüququ haqqında” 1969-cu il Vyana Konvensiyasının (Azərbaycan Respublikası 2017-ci ildən tərəfdardır) [20] 53-cü maddəsinə uyğun olaraq, beynəlxalq hüququn *jus cogens* normalarına, yəni hamılıqla qəbul edilmiş prinsiplərə zidd ola bilməz. Eyni fikirləri məhkəmə ümumi qayda haqqında qeyd-şərt edərək tanınmayan qurumun “hüququ”nu tətbiq etmədiyi və ya onun hüquqi hərəkətlərini və aktlarını tanımadığı hala da şamil etmək olar. Belə ki, beynəlxalq hüququn *jus cogens* normalarına zidd olaraq yaranan tanınmayan qurumun “hüququ” da, bu normalardan ibarət olan beynəlxalq hüquq qaydasına, həm də məhkəmənin ümumi qaydasına uyğun olmadığı üçün tətbiq edilə bilməz. BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin 1971-ci il tarixli məsləhətçi rəyində məhz bu əsas götürülərək, tanınmayan qurum adından edilən hərəkətlərin qanunsuz olması hesab edilir.

Qeyd olunanlardan belə bir nəticə hasil olur ki, məhkəmənin hərəkəti tanıma aktı kimi qəbul edilməsə də, “hüququ”nu tətbiq edəcəyi qurumun tanınıb-tanınmaması faktına biganə qala bilməz. Belə ki, məhkəmə yalnız qüvvədə olan hüququ tətbiq edə bilər. Bu müstəvidə onun tətbiq edəcəyi xarici hüquq aktarının konstitusion olması vacibdir. Yəni məhkəmə ərazi bütövlüyü pozulan xarici dövlətin milli qanunvericiliyinin pozulması nəticəsində qəbul edilən xarici hüquqi aktları tətbiq etmək məcburiyyətində deyildir. Qeyd olunan kontekstdə “hüququ tətbiq edilən dövlətin beynəlxalq səviyyədə tanınıb-tanınmaması beynəlxalq xüsusi hüquq baxımından əhəmiyyətli deyildir” fikri ilə də razılaşmaq olmaz. Çünki, məhkəmənin həll etməli olduğu mübahisənin xarici ünsürə malik olması, hansı halda xarici hüququn tətbiq edilməsi və s. beynəlxalq xüsusi hüququn fəaliyyət sferasına aid olan məsələlərdir.

Sual olunur, məhkəmə xarici hüququ tətbiq etmədiyi halda hansı hüququ tətbiq etməlidir? Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent təcrübəsinə (*Loizidu Türkiyəyə qarşı* 1996-cı il qərarı, b.44) əsasən qeyd etmək olar ki, əgər yaranmış qurum beynəlxalq hüquqi anlamda dövlət kimi tanınmırsa, deməli, onun ərazisində legitim hüquq olaraq suverenliyi və ərazi toxunulmazlığı pozulmuş dövlətin hüququ tanınmalıdır. Baxmayaraq

ki, insan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində yarana biləcək hüquqi boşluğun aradan qaldırılması üzrə məsuliyyət başqa dövlətin (məsələn, *Loizidu Türkiyəyə qarşı* işdə - Türkiyənin; *Çıraqovlar və digərləri Ermənistanına qarşı* işdə - Ermənistanın) üzərinə qoyula bilər. Məsələn, Türkiyə Ali Məhkəməsi (Yarqıtay) övladlığa götürmə ilə bağlı özünün 29.09.2010 tarixli qərarında Şimali Kipr Türk Cumhuriyyətinin deyil, Türkiyə Cumhuriyyətinin hüququnu tətbiq etmişdir [21]. Təcrübə baxımdan bu dövlətlərin hüququnun da tətbiq edilməsi daha əlverişli görünə bilər. Məsələn, uzun müddət Ermənistan Respublikasının işğalı altında qalmış Qarabağ ərazisində istehsal və tədarük edilən bir çox məhsullar beynəlxalq bazara Ermənistan Respublikasının hüquqi şəxslərinin məhsulu olaraq çıxarılmışdır. Əslində bu, eyni zamanda məhsulun coğrafi mənşəyi ilə bağlı mövcud olan beynəlxalq hüquq normalarının da pozulmasıdır. Hesab edirik ki, qeyd olunan hal və Ermənistan Respublikası hüququnun tətbiq edilməsi, əslində təcavüz faktını təsdiqləyir. Bu baxımından təcrübədə belə hala az rast olunur. Məsələn, Namibiyaya münasibətdə Cənubi Afrikanın hüququnun tətbiqi. Belə tətbiq “həvalə edilmiş səlahiyyət” konsepsiyası formasında da ola bilər. Belə ki, bir zamanlar Böyük Britaniya məhkəmələri Almaniya Demokratik Respublikasının aktlarını SSRİ-nin ona həvalə edilmiş səlahiyyətlərinin nəticəsi olaraq tətbiq edirdi (məsələn, “*Carl Zeiss Stiftung v. Rayner & Keeler Ltd.*” işi (1967)). Göründüyü kimi, tanınmayan qurumun “hüququ”nun tətbiqi və ya hüquqi aktlarının tanınması halında, beynəlxalq hüquq qaydasının pozulmaması müstəvisində, məhkəmənin bir neçə variantı ola bilər: 1) tanınmayan qurumun ərazi vahidi olaraq daxil olduğu və ərazi bütövlüyü pozulan dövlətin hüququnu tətbiq edə və ya həmin hüquqa əsaslanaraq hüquqi aktları tanıya bilər; 2) tanınmayan qurumun ərazisi üçün məsuliyyət daşıyan və ya həmin ərazidə faktiki nəzarəti həyata keçirən dövlətin hüququnu tətbiq edə bilər; 3) tanınmayan qurumun “hüququ”nu tətbiq etməsə də, əldə edilmiş subyektiv hüquqları və aktarı tanıyır və onuna bağlı olan beynəlxalq hüquq normalarını tətbiq edir; 4) ümumi qayda haqqında qeyd-şərt tətbiq edilməsi halında məhkəmə öz hüququnu tətbiq edə bilər.

Beləliklə, təcrübə göstərir ki, tanınmayan qurumların malik olduğu hüquqi status fərdi olaraq müəyyən edilir və onların “hüququ”nun tətbiq edilməsi məsələsinə də bu status baxımından yanaşılmalıdır. Beynəlxalq hüquq qaydasını pozmaqla, xüsusilə təcavüzün nəticəsində yaranan qurumların “hüququ” tətbiq edilə bilməz və onların hüquqi aktları qanunsuz olduğu üçün tanına bilməz. Bu halda məhkəmə ümumi qayda haqqında qeyd-şərt etməklə, öz hüququnu tətbiq edə bilər. Xüsusi münasibətlər sferasına aid olan və bir qayda olaraq şəxslərin hüquqi statusuna aid: hüquq qabiliyyəti, ailə, vərəsəlik və s. hüquqi aktların tanınması isə məhkəmənin

mənsub olduğu dövlətin beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri çərçivəsində beynəlxalq hüquq normaları əsasında həyata keçirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyev, S.S. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi (mülki) hüquq kursu. Dərslik II nəşr. – Bakı: Hüquq Yayın Evi nəşriyyatı, - 2021. - 840 s.
2. Əliyev, Ə.İ. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi: nəzəriyyə və praktika. Bakı, 2007. – 600 s.
3. Hüseynov, L.H.. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. - Bakı: Qanun, - 2012, - 368 s.
4. Ergin Nomer. Devletler hususi hukuku. – İstanbul: - 1996. – 448 s.
5. Александрова, Н.В. Правовой институт признания государств. Автореф. дис. кан.юри.наук, - Нижний Новгород: - 2009. – 27 с.
6. Блищенко, И.П., Дория Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве. 2-е изд., доп. – Москва: МНИМП, - 1999. - 472 с.
7. Гасымов, Ф.Р. Признание государств и правительств. Современная международно-правовая практика. Автореф. дис. кан.юри.наук, - Москва: - 2005. - 21 с.
8. Гетьман-Павлова, И.В. Международное частное право: Учебник. – Москва: Эксмо, - 2005. -752с
9. Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Международного Суда. 1948-1991. Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 1993 https://legal.un.org/icjsummaries/documents/russian/st_leg_serfl.pdf
10. Международное частное право: современные проблемы. - Москва: ТЕИС, - 1994. - 507 с.
11. Международное частное право: Учебник / Отв. ред. Г. К. Дмитриева. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: ТК Велби, Проспект, - 2004. - 688 с.
12. Морозова Ю.Г. Оговорка о публичном порядке: причины возникновения./ Законодательство, - № 6, - 2006. - с. 9-15
13. Рубанов, А.А. Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем / Отв. ред. В.П.Мозолин. – Москва: Наука, - 1984. - 160 с.
14. Сквозников, А.Н. Применение права непризнанных государственных образований // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право», - 2013, - № 1 (13). - с. 21-30
15. Толстых, В.Л. Коллизионное регулирование в международном частном праве: проблемы токования и применения раздела VII части третьей ГК РФ. – Москва: Спарк, - 2002. - 244 с.
16. Чешир, Дж., Норт П. Международное частное право / Перев. с англ. С.Н.Андрианова, под ред. и со вступ. стат. М.М.Богуславского. - Москва: Прогресс, - 1982. – 496 с.
17. Shaw, M.N. International law. Sixth, Cambridge University Press, 2008
18. <https://e-qanun.az/framework/509>
19. <https://www.e-qanun.az/framework/897>
20. <https://e-qanun.az/framework/36996>
21. https://www.academia.edu/39004304/Milletleraras%C4%B1_Miras_Hukuku

ПРИМЕНЕНИЕ “ПРАВА” НЕПРИЗНАННЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАНИЙ

А.К.МАМЕДОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы применения “права” непризнанных образований. В связи с этим анализируются существующая правовая доктрина и судебная практика. На основе анализа определяются возможности использования существующих подходов с теоретической и практической точек зрения. В заключение отмечается, что не может применяться “право” субъектов, возникшее в нарушение норм международного права, в частности, в результате агрессии, а их правовые акты не могут быть признаны. В данном случае суд может применить свое право, сделав оговорку о публичном порядке. Признание правовых актов в сфере частных отношений и, как правило, относящихся к правовому статусу лиц (касательно правоспособности, семьи, наследования и др.), осуществляется в рамках международно-правовых обязательств государства и на основе норм международного права.

Ключевые слова: признание, непризнанные образования, применение права, иностранное право, оговорка о публичном порядке.

APPLICATION OF THE “LAW” OF UNRECOGNIZED STATE ENTITIES

A.G.MAMMADOV

SUMMARY

The article discusses the issues of the application of the “law” of unrecognized entities. In this regard, the existing legal doctrine and judicial practice are analyzed. Based on the analysis, the possibilities of using existing approaches from a theoretical and practical point of view are determined. In conclusion, it is noted that the “law” of subjects that arose in violation of international law, in particular, as a result of aggression, cannot be applied, and their legal acts cannot be recognized. In this case, the court may apply its right by making a reservation on public policy. Recognition of legal acts in the field of private relations and, as a rule, related to the legal status of persons (regarding legal capacity, family, inheritance, etc.) is carried out within the framework of international legal obligations of the State and on the basis of international law.

Keywords: recognition, unrecognized formation, application of law, foreign law, public order clause.